

KÖNYVSZEMLE

GESZTELYI TAMÁS: CATALOGI MUSEI NATIONALIS HUNGARICI — SERIES ARCHAEOLOGICA III. Antike Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum. Budapest 2000.

A múzeumok antik gyűjteményeinek tudományos feldolgozása alkalmával sajátos nehézséget jelent a vésett ékkövek vizsgálata. Az ókori gemmák többségükben viszonylag kis méretűek, ezért nagyító segítségével lehet őket behatóan tanulmányozni. Anyaguk meghatározása alapos ásványtani ismereteket igényel. Azt is figyelembe kell venni, hogy az ókori vésett ékkövek egy része nem eredeti felhasználásában, hanem közép-, ill. újkori gyűrűkbe illesztve maradt ránk. Az eredeti antik példányok biztos elkülönítése a későbbiekől meglehetősen nehéz feladat, ez tisztán stiláris alapon azért nem mindig megoldható, mert a későbbi korokban, főként a klasszicizmus idején a winckelmanni szemlélet hatására a gemmakészítőknek az ókori formanyelv lehető legpontosabb utánzására kellett törekedniük. Teljesen hiteles ókorban készült darabok valójában csak azok lehetnek, amelyek szakember által vezetett ásatások során kerültek elő. A szörványleletek valódiságát legbiztosabban az ilyen leletekkel való gondos összehasonlítás alapján lehet csak kétséget kizáróan megállapítani. Ez nagyon nehéz feladat, figyelembe véve azt, hogy a teljes ismert ókori jellegű gemmakészletnek csak viszonylag kis töredéke származik ásatásokból.

Mindezen nehézségek nagymértékben hozzájárultak ahhoz a szomorú hiányossághoz, amely a pannóniai gemmák kutatásában a korábbi időkben tapasztalható volt. A legutóbbi időkig egyetlen olyan kísérlet történt, amely teljes képet óhajtott nyújtani a pannóniai gemmákról. Ezt Alföldi András professzor megbízásából tanítványa, Bartók Katalin végezte el a „Dissertationes Pannonicae” számára tervezett egyetemi doktori értekezése kapcsán. Bár a szerző még a Pannonia szempontjából oly fontos aquileiai anyagot is tanulmányozhatta, a további külföldi múzeumokban őrzött emlékek vizsgálatára, főként a közbejött utazási nehézségek miatt már nem volt módja. A munka különböző hiányosságokkal készült el, a teljes publikáció a háborús körülmények miatt nem történt meg ...

Szerencsére az utóbbi időben sikerrel haladt a régi mulasztások pótlása, hála e sorok írója debreceni tanítványának, Gesztelyi Tamásnak, aki széles körű anyagismeret birtokában sikerrel vállalta a pannóniai gemmák korszerű, alapos feldolgozásának munkáját. Ennek eredménye volt a szóban forgó emlékekről szóló első magyar nyelvű összefoglalás megírása, további kutatások gyümölcseként a budapesti M. Nemzeti Múzeum gemmagyűjteményének pontos, szakszerű feldolgozása. A mintegy 350 tárgyat képből is bemutató munka három részből tevődik össze: bevezető általános ismertetés gazdag szakirodalommal (1—36), katalógus részletes elemző leírásokkal, szakirodalommal, a végén konkordanciátáblázatokkal (37—108) és a mű második felében (109—182) a tárgyakat 1:4 arányban bemutató képtáblákkal.

A szerző a bevezető rész nyitányaként ismerteti a M. Nemzeti Múzeum gemmagyűjteményének keletkezését, rámutatván arra, hogy ennek túlnyomórésze magángyűjteményekből (főként a Jankovich-gyűjteményből) származik, hiteles ásatásokban előkerült anyag viszonylag kisebb számú, bár a biztos lelőhelyek száma meglehetősen sok. Az ásatásból eredő tárgyak legtöbbje Brigetióból és Intercisából került a Múzeumba. A biztosan pannóniai eredetű közel száz, múzeumban őrzött gemma többsége a

provincia keleti részén került elő. A szerző részletesen foglalkozik e tárgyak készülésének kronológiájával, majd az ábrázolások ikonográfiai, vallástörténeti vonatkozásaival. Összehasonlításokat végez a többi római tartomány emlékéanyagával. Megállapítja, hogy Pannóniában a leggyakrabban előforduló ábrázolások: Ámor, Merkur, szatírok és Fortuna, ezek gyakoriságának okait is keresve. Külön fejezetet szentel Gesztelyi Tamás a stiláris problémáknak, továbbá a gemmákat készítő műhelyek vizsgálatának, a pannóniai anyagot összbiriodalmi keretbe helyezve. Külön, rövid részben tárgyalja a szerző az antikvitás idején a pannóniai emlékek készítésénél felhasznált kőfajokat. Foglalkozik a M. Nemzeti Múzeumban őrzött nagyszámú gyűrűvel, kimutatja, hogy az ókornál későbbi gyűrűk díszítésére is gyakran használtak antik eredetű vésett követ. A bevezetés végén az ókor után készült gemmák antik kapcsolatairól, a későbbi jelentős külföldi gemmagyűjteményekről sem feledkezik meg.

A mű katalógus részének a pontos leírásokon kívül különösen az ad értéket, hogy a szerző az egyes tárgyaknál az analógiák irodalmát is idézi, a vizsgált anyagot az összes ismert ilyen emlék keretébe illesztve mutatja be.

Mindent összevéve Gesztelyi Tamás szóban forgó műve nemcsak a Pannonia-kutatás, hanem az egész római kori iparművészet-történetnek komoly értéket jelent, a vallás- és társadalomtörténeti vonatkozású fejtegetésekről nem is beszélve.

A könyv megjelentetése, izléses kivitele a M. Nemzeti Múzeum vezetőségének áldozatkészségét is dicséri.

KÁDÁR ZOLTÁN

TAMSYN BARTON: ANCIENT ASTROLOGY, London 1994, 245 lap.

*Pro captu lectoris habent sua fata libelli*¹ — Franz Boll tanulmányának² 1918-as, második kiadásához írott előszavában idézi e mondatot, amelyhez hosszas magyarázatot fűz tárgyának megközelítését illetően. A századelő német orientalisztikai és klasszika filológiai szemléletmódjára jellemző távolságtartással kívánja felvázolni az asztrológia történetét, amely — hangsúlyozza — nem „ezen idők fantasztikus tévedéseinek védelmét” szolgálja. Ugyanakkor nélkülözhetetlennek tartja történeti áttekintését, amely új, teljesebb képet ad az ókori csillaghit kultúrtörténeti és művelődéstörténeti vonatkozásairól. Azzal a reménnyel adta közre munkáját, hogy a XX. századi tudományos- és közgondolkodás nyitottabbá válik a tudománytalannak és érdektelennek bélyegzett asztrológia történetének befogadására, illetve hogy eloszlassa azokat a téveszméket, amelyek közönséges babonának nyilvánítják azt. A század első évtizedeit követően sorra születtek magyar szerzők tollából is az asztrológia rendszerét és történetét feldolgozó művek. Ezek közül említést érdemel Baktay Ervin 1942-ben megjelent, *A csillagfejtés könyve* c. könyve, amely az asztrológiai fogalmakkal ismerteti meg az érdeklődőket, a vallástörténeti monográfiák sorában pedig Kákossy László és Komoróczy Géza tanulmányai nyújtanak betekintést a nagy ókori kultúrák csillaghitébe.

Az újabb asztrológiai tárgyú monográfiák egyike *Tamsyn Barton*, a bangalore-i Indian Social Institute kutatójának *Ancient Astrology* c. munkája, amely 1994-ben jelent meg Londonban. A szerző PhD disszertációjának egy részét az ókori asztrológia rendszerének és történetének szentelte, a rendelkezésre álló forrásmunkák áttekintésével hatalmas történeti és művelődéstörténeti anyag feldolgozására vállalkozott. Kutatási területe elsősorban a görög—római kultúrkör, melynek kapcsán az egyiptomi, a babiloni és a palesztinai asztrológiai hagyomány értelmezését is feladatának tekinti.

A könyv bevezetőjében hagyományosnak tűnő elméleti alapvetéssel igyekszik megragadni vizsgálatának tárgyát, az asztrológiát. A „tudomány” fogalmát művelődéstörténeti és tudománytörténeti szem-

¹ Terentianus Maurus *De litteris...* c. művéből idézi *F. Boll, Franz Boll—Carl Bezold: Csillaghit és csillagfejtés*. Bp., 1987, 9. p.

² *Franz Boll—Carl Bezold: Csillaghit és csillagfejtés*, Bp., 1987.

pontból értelmezi, arra keresi a választ, hogy milyen összefüggésben beszélhetünk tudományról az antik kultúrákban, és ez mennyiben tér el a mai *science* értelmezésétől. Tudományos kutatási módszere a modern társadalomszemlélet szintetizáló törekvéseit engedi érvényesülni, amelynek segítségével az ókori világ társadalmi, politikai és kulturális rendszerét igyekszik rekonstruálni. Az asztrológia története ilyen módon nem szakad el természetes közegétől, a mindennapi élettől, amelynek mint láthatjuk, szerves részeként működött évszázadokon keresztül. Éppen ellenkezőleg, megismerhetjük azokat a mozgóerőket, amelyek az asztrológiát időnként magasztalták, néha pedig tiltott praktikának bélyegezték. Az asztrológia történetének ismerete egygyé válik az antikvitás ismeretével és összefonódik a klasszika filológia egyéb területeivel, a történettudománnyal éppúgy, mint az irodalom- és a vallástörténettel.

Barton tanulmánya az asztrológia változásait követi nyomon a káldeus hagyománytól a görög asztrológián át a hermetikus hagyományig, majd behatóan foglalkozik a pogány és a keresztény római csillaghittal, gazdag szemelvény- és képanyag felhasználásával újít betekintést elméletébe és hétköznapi gyakorlatába. Önálló fejezetet szentel az asztrológiai alapfogalmak megismertetésének, az asztrológiai világszemlélet bemutatásának, ezáltal teremti meg az ókori szövegrészletek értelmezésének szélesebb kontextusát. Az asztrológia világában nem jártas olvasó is képet kaphat az analógia alapelvein működő elemzési módszerről, amely a mikro- és makrokozmosz azonosságára építve a világot alakító erők törvényszerűségeit ragadja meg. A továbbiakban arra is választ kaphatunk, hogy a fennmaradt asztrológiai témájú írások mennyire értelmezhetőek önmagukban, kiszakítva abból a kulturális közegből, amelyben létrejöttek. A könyv 5. *Astrological Practice: Casting a Horoscope* c. fejezetében a gyakorlati asztrológia elveit mutatja be a szerző két ókori asztrológus útmutatásai alapján, amelyeket — angol kiadásról lévén szó — a wales-i herceg horoszkópjának kifejtésekor alkalmaz. A példaként kiválasztott két forrásmunkát időben néhány évszázad választja el egymástól, és míg az egyik latin nyelvű, a másik görögül íródott. *Firmicus Maternus Mathesis* és *szidoni Dorotheus Pentateuch*³ című műve szolgált az összevetés alapjául, amelyek azért is látszottak alkalmasnak erre a kísérletre, mert mindketten kézikönyvnek szánták írásukat, amelynek használatát a konstellációkhoz kapcsolt, pontosan megfogalmazott jövendölések könnyítik meg. Első pillantásra szembevetünk az ókori asztrológiát a modern asztrológiától megkülönböztető lényeges különbség: míg ez utóbbi a karakterológiára helyezi a hangsúlyt a születési horoszkópok interpretációjában, a fent említett művek a jövőben bekövetkezni látszó események előrejelzésében jelölik meg az asztrológia feladatát. A kísérlet eredménye igazolja, hogy az asztrológia elméletét összefoglaló hermetikus és gnosztikus művekkel szemben a horoszkópkészítés kézikönyvei a köznapi élet részévé váltak, s ezáltal kommentárjaik magukba szívták a kor hangulatát, a társadalmi értékrendet, az erkölcsi normákat, amelyek az asztrológia szimbólumrendszerét verbalizálták. Az asztrológia története, mondhatnánk azt is, korok és helyzetek interpretációja, amelyben megelevenednek mindazok, akik annak részesei voltak. Elvárásaik, élethelyzetük, életük és haláluk dokumentumaivá lettek kultúrájuknak, amelynek sokszínűségét az idézett szövegrészletek is bizonyítják. Tamsyn Barton tanulmányában a művelődéstörténeti elemzések mellett antropológiai vizsgálódásokat is végez. Az utolsó fejezetekben a horoszkópkifejtés során leggyakrabban említett témákat (szolgaság, családi élet, társadalmi előmenetel, a halál körülményei) veszi sorra, amelyből — feltárva a köznapi lét újabb aspektusát — a történeti forrásokból kiszoruló, szegényebb rétegek szociológiai helyzetére utaló következtetéseket von le. A zárófejezet az asztrológia más filozófiai iskolákra gyakorolt hatását összegzi, bemutatja azokat a határterületeket, amelyek az asztrológia egyéb „tudományágaként” — gyógyászat, mundánasztrológia, varázslás — gyakorolt befolyását igazolják. Az asztrológiai gondolkodás többé már nem elszigetelt filozófiai irányzatként tűnik föl előttünk, melynek gyengeségeit és határait a ráció leleplezni vélt, hanem olyan világlátásként, amely önálló rendszerbe foglalja a megszerzett ismeretek tömegét.

³ Firmicus Maternus római szenátor Sziciliából (334 és 357 között), maga is a római elit tagja volt. Magasrangú patrónusának ajánlotta ezt a művét. Dorotheus munkája — amely Firmicus Maternus könyvének is forrásul szolgált — az elkészített horoszkópok dátumozása alapján az i. sz. I. századra tehető. Ismertsége ellenére csak fordításokban maradt fenn.

Az *Ancient Astrology* arra hívja fel a figyelmet, hogy egy korszak beható tanulmányozásához feltétlenül szükség van olyan kultúrtörténeti ismeretekre is, amelyek az adott történelmi kor alaposabb megértéséhez nyújtanak fogódzót. El kell fogadnunk, hogy egykor a csillagok voltak az élet és halál urai, még akkor is, ha ezt a kérdést időnként és helyenként távolságtartással kezelik. Tamsyn Barton könyve egy szociológiai kutatómunka eredményeit összegzi, melyet a klasszika-filológia eszközeivel az ókori görög-római asztrológiai hagyomány monografikus rendszerezésében valósít meg

CSIBRA ZSUZSANNA

PARKER, VICTOR: UNTERSUCHUNGEN ZUM LELANTISCHEN KRIEG UND VERWANDTEN PROBLEMEN DER FRÜHGRIECHISCHEN GESCHICHTE. Stuttgart: Steiner, 1997, 189 p. (Historia Einzelschriften 109)

Könyvet írni arról az archaikus kori háborúról, amelyet az antik hagyomány Thukydides (1,15) nyomán a korai görög történelem legjelentősebb, szövetségek között megvívott összecsapásaként, s ilyen értelemben mintegy a peloponnésosi háború előképeként tartott számon, ám amelyről forrásaink azt sem árulják el egyértelműen, ki is került ki belőle győztesként — mindez önmagában is érdekes és indokolt vállalkozást sejtet. Ha hozzávesszük ehhez, hogy az euboiai Chalkis és Eretria lélantosinak nevezett háborúja az archaikus kor jószerével ismeretlen eseménytörténetének legtöbbet emlegetett momentumai közé tartozik, valamint hogy e konfliktust kezdettől fogva kapcsolatba hozták egy új és még nagyobb jelentőségű fejleménnyel, a hoplita phalanx megszületésével, úgy még inkább indokoltnak látszik, hogy — most elsőként — egy önálló monográfia igazítson el a háborúval kapcsolatos és általában erősen vitatott kérdésekben.

Victor Parker neve nem ismeretlen a korai görög történet kutatói előtt; számos nagyrészt kronológiai kérdésekkel foglalkozó tanulmányát¹ követően újabb munkáiban főként a korai tyrannisszal kapcsolatos kérdéseket tárgyalta.² E monográfia — miként az előszóból (p. 9) megtudjuk — egy 1992-ben Heidelbergben megvédett disszertáció átdolgozott változata. Kár, hogy ez az átdolgozás nemigen terjedt ki az időközben megszületett eredmények felhasználására, ami különösen a jelenleg is intenzíven kutatott korai görög gyarmatosításról szóló fejtegetések esetében szembetűnő.³

A források ismertetésének szentelt I. fejezetet bevezető jellegű részek követik a háború legfőbb szereplőit, Chalkis és Eretria korai történetéről (II. fej.), valamint az euboiai városok 8—7. századi gyarmatosító tevékenységéről (III. fej.). A könyv hátralévő részében a konfliktussal kapcsolatos öt alapvető kérdést igyekszik tisztázni a szerző: mikor zajlott le (IV. fej.), milyen harcmodor jellemezte a résztvevőket (V. fej.), kik voltak ezek (VI. fej.), valamint: mi volt az oka (VII. fej.) és következménye (VIII. fej.) a szinte összgörögge szélesedett ellenségeskedésnek? A munkát az újonnan nyert eredmények tömör összefoglalása, bibliográfia, valamint egy részletes index zárja.

¹ The Dates of the Messenian Wars. *Chiron* 21 (1991) 25—47. The Dates of the Orthagorids of Sicyon: *Tyche* 7 (1992) 165—175. Some Dates in Early Spartan History. *Klio* 75 (1993) 45—60. Zur griechischen und vorderasiatischen Chronologie des sechsten Jahrhunderts v. Chr. unter besonderer Berücksichtigung der Kypselidenchronologie. *Historia* 42 (1993) 385—417.

² Some Aspects of the Foreign and Domestic Policy of Cleisthenes of Sicyon: *Hermes* 122 (1994) 404—424. Vom König zum Tyrannen. Eine Betrachtung zur Entstehung der älteren griechischen Tyrannis. *Tyche* 11 (1996) 165—186.

³ Ugyancsak hiányzik a szakirodalmi tájékoztatóból *B. M. Giannatasio: Gli Eubei, la guerra lellantina e la colonizzazione dell'occidente* (Mosaico. Studi in onore di Umberto Albin. A cura di S. Feraboli. Genova 1993, 87—91) című, kifejezetten a szóban forgó kérdésnek szentelt tanulmánya.

Az ismertett források jól mutatják az archaikus kör történetének rekonstrukciójára jellemző módszertani nehézségeket. A szóban forgó háborúra vonatkozó források a korszakra vonatkozó történeti hagyomány egészéhez mérten számosak ugyan, ám ezek rendszerint kései és ellentmondásos, avagy közel egykorú, de történetileg nehezen kiértékelhető — költői — szövegek. (Kiemelt fontosságú forrásként jelenik meg például a parosi iambográfus, Archilochos is (kül. fr. 3 West), aki nagyjából egykorú eseményként élhette meg a történelmi eseményt.) Valamennyi antik forrás gondos kiértékelésének eredményeként Parker úgy látja: a háborúról szóló adatok korai és egymástól független helyi (chalkisi és eretria) hagyományok kései lecsapódásai (p. 24), amelyek — számos régészeti érveléssel egybehangzóan — igazolják a háború valóságos mivoltát, szövetségi jellegét, s azt, hogy valamikor Archilochos kora táján zajlott le.

A korai Euboia történetét bemutató, több új elgondolást is tartalmazó fejezet főként régészeti alapon igyekszik tisztázni a három fő központ, Chalkis, Eretria és Xeropolis (Lefkandi) egymáshoz fűződő viszonyát. Parker nagy figyelmet szentel Xeropolis 9–8. századi történetének, minthogy elgondolása szerint a település feletti uralom a háború egyik oka s egyben tétje is volt. Xeropolist a szerző a különböző forrásokban „Ó-Eretria”-ként emlegetett településsel azonosítja; nézete szerint Eretria ennek kikötő városából fejlődött önálló helyi hatalommá a 9–8. században. A nagy múltú anyaváros 700 táján oly mértékben elpusztult, hogy neve és helye is feledésbe merült; e pusztulással lényegében egyidőben Eretriát fallal vették körül, temetőjében pedig egy-két évtizeden keresztül előkelő harcosokat temettek el, akik további egy (!) évtizeddel később már hőroszoknak kijáró kultuszban részesültek. Mindez valóban megerősíteni látszik a szerző véleményét, hogy Euboiát ekkoriban súlyos háború meríthette ki, s ez nyilvánvalóan a 8. század egészét végigkísérő, Chalkis és Eretria által közösen végrehajtott vállalkozás, az euboiái gyarmatosítás lezárulta után⁴ következett be (p. 58).

Könyve talán leginkább vitatható fejezetében Parker a háború keltezésére tesz kísérletet. Az általa javasolt időszak — kevéssel 700 előtt—650 k. — kezdő időpontja a már említett régészeti érvek alapján aligha vitatható, s ebben egyébként az újabb szakirodalom⁵ is általában egyetért. Hogy azonban a hosszú ellenségeskedés egészen a 7. század közepéig tartott volna, arra — egy Archilochos datálásának szentelt terjedelmes okfejtés kíséretében — egyedüli támpontként a parosi költő két verstörredékét hozza fel, ez azonban bizonyítéknak aligha elégséges. A fr. 3 W ugyanis csupán „Euboia urainak” éppen kitörni készülő csatájáról beszél, a harc mibenlétéről, sőt helyszínéről sem eszik szó.⁶ Parker ráadásul alighanem félreérti Archilochos szavait (ἐὺτ' αὖ δὴ μῶλον Ἄρης συνάγῃ), amikor azokból a συνάγῃ coniunctivus miatti ismétlődő csatákra történő utalást olvas ki; a főmondatban szereplő futurum (ταύσσεσται) inkább egy meghatározott összecsapásra enged következtetni. Említést érdemel végül az a tény is, hogy egyetlen testimonium sem említi meg, hogy Archilochos a lélantosi háborúról szolt volna verseiben; a háború lezárultának időpontját általa meghatározni mindenesetre nem tűnik meggyőzőnek.

A háborús felek harcmódorát taglaló 5. fejezetben Parker a lélantosi háborút hoplita-küzdelemként rekonstruálja. A szerző szerint e háború párhuzamosan zajlott a hoplita páncélzat és a falanx kialakulásának hosszú folyamatával (8. sz. vége—7. sz. közepe), s e folyamat során minden bizonnyal sok kísérletezés vezetett el a későbbi ismert harcmódor megszületéséig. (Ilyen kísérletként értelmezi egyébként Archilochos említett törredékét is, amely a klasszikus hoplita fegyver, a döfő dárda helyett karddal megívott csatáról beszél.) Parker a háborút tisztán gyalogsági jellegűnek tartja, és meggyőzően érvel — egyebek mellett vázáképek tanúságát is felhasználva — a lovassági harc (mint éppen a falanx hadrend által életre hívott harcmódor) viszonylag kései mivolta mellett. A szerző hitelt ad a lényegében egyedül Strabónnál (10,1,12—13) megrögzött hagyománynak is, mely szerint Eretria és Chalkis szerző-

⁴ Az utolsó kolónia, amelynek alapításában chalkisiai, ill. a (zankléi) eretriaiak is részt vettek, Rhegion volt a 8. század utolsó éveiben (p. 55).

⁵ L. pl. CAH III. 3 (1982), 298, 464; S. Hornblower: A Commentary on Thucydides 1. 1991. 49.

⁶ Az ugyancsak forrásként idézett (pp. 14—15) papirusztörredék (POxy. 2508) valóban egy Euboián dúló harcra látszik utalni, ám szerzősége — s így kora is — kérdéses (West. IEG² is az „adespota” között tartja számon: fr. 16).

désben kötelezte magát arra, hogy lőfegyverek (íj, paritty) helyett kézitusával vívják háborújukat, aligha jogosan állapítja meg azonban, hogy Archilochos megnyilatkozása e szerződés meglétét bizonyítaná. Az idézett források ugyanis — köztük olyan koraiak is, mint a homérosi hajókatalógus (II. 2,543—4) — éppen azt állítják, hogy Euboia férfiai híresek voltak közelharcukról, s ez éppen elégséges magyarázat lehet arra, hogy miért beszél az iambográfus kizárólag „kardok soksiralma munkájá”-ról e költeményében.

Parker a háborús felek kilétét taglaló fejezetben a görög államok 8—7. századi ellenségeskedései és a lélantosi háború közötti esetleges összefüggéseket mérlegeli — többnyire ugyancsak meggyőzően. Ennek eredményeként két szövetségi rendszert lát kirajzolódni: Samos, Milétos és Thessália (mint a források által kifejezetten említett szövetségesek) mellett Korinthos és Megara részvételével is számol Chalkis és Eretria viszályában. A háború ily módon kirajzolódó mérete még inkább kiemeli a könyv záró fejezeteiben feltett két kérdés jelentőségét a nagy összecsapás okát és eredményét illetően.

A két euboiai város viszálya — a szerző feltételezése szerint — három tényezőre vezethető vissza, amelyek közül a szakirodalom a gyarmatosításban élen járó városok között feszülő kereskedelmi és kolonizációs ellentéteknek szentel eddig a legnagyobb figyelmet. Parker legalább ilyen fontosnak tartja ugyanakkor az értékes lélantosi termőterület megszerzése iránti igényt (Chalkis és Eretria lakossága ugrásszerűen növekedett meg ekkoriban!), valamint a síkság egy részét talán ugyancsak ellenőrzése alatt tartó, és Eretria anyavárosaként Chalkisszal bizonyára ellenséges Xeropolis szerepét is. A szövetségi rendszerek létrejöttének talánya ettől persze nem oldódik meg rögtön, mindenképpen helytállónak tűnik viszont az a megközelítés, amely az egyes államok két- és többoldalú érdekellentéteiben igyekszik megtalálni a választ a háborús részvételre, s amely anakronizmusnak bélyegzi egy közös ügyért „kereskedelmi ligák” között megvívott nagy háború gondolatát e korai időszakban.

Ugyancsak régtől vitatott kérdést igyekszik tisztázni a szerző, amikor — szemben mindenekelőtt az Eretria győzelme mellett érvelő Sir J. Boardmannel — Chalkist valószínűsíti a háború győzteseként, s az ennek alátámasztására felsorakoztatott bizonyítékok (mindenekelőtt Chalkis későbbi tartós uralma a lélantosi síkság felett) hihetővé is teszik ezt. Méltán kap hangot viszont egy ennél is fontosabb tény: Euboia a hosszú háború időszakában végleg elveszíti addigi vezető szerepét, gazdasági és politikai jelentőségét („So gesehen verloren Chalkis wie Eretria den Lelantischen Krieg”, p. 166).

Mérlegre téve a könyv egészét úgy vélem, Victor Parker munkája doctrina és iudicium, az ismert adatok lelkiismeretes számbavételében megmutatkozó tárgyalagosság és a merész következtetésektől sem visszariadó, ám mindvégig józan ítéletalkotás közös gyümölcse. A mű legvitathatóbb és módszertanilag leginkább kérdéses állításait a költői szövegek interpretációi jelentik (l. Archilochos: pp. 12—15, 59—61, 76—77, Theognidea: pp. 82—85): e szövegek történeti kiértékelése mindenekelőtt a bizonytalan szövegösszefüggés, valamint a költői és életrajzi én összetett — és éppen a korai görög lírikusok kapcsán újabban sokat vitatott — viszonya miatt nagyobb elővigyázatosságot igényel, mint azt a monográfia szerzőjénél tapasztalhatjuk. Ami azonban a lényeg: a könyv túlnyomórészt kielégítő válaszokkal szolgál a tárggyal kapcsolatban felvetődő kérdésekre, s alighanem sokáig mértékadó összefoglalása marad a lélantosi háború problémakörének.

MAYER PÉTER

SCHUBERT, CHRISTOPH: STUDIEN ZUM NEROBILD IN DER LATEINISCHEN DICHTUNG DER ANTIKE. Beiträge zur Altertumskunde, 116. Stuttgart und Leipzig 1998, 503 l.

A Iulius-Claudius dinasztia utolsó uralkodójának ellentmondásos alakja nemcsak az írókat, költőket izgatta minden korban, hanem a klasszikus-filológusokat is vonzza. E különös vonzalom egyik legújabb eredménye ez az eredetileg doktori disszertációnak szánt vaskos kötet, amelyben arra vállalkozott a szerző, hogy részletesen bemutassa, miként ábrázolták a római költészetben Nerót. Noha a választott kérdésfeltevés nem új, hiszen résztanulmányok már születtek Nero alakjáról, Schubert vállalkozása annyiban mégis újszerű, hogy ennyire alaposan még senki sem foglalkozott a témával. A monográfia egy

hosszabb kronológiai és egy jóval rövidebb, szisztematikusnak nevezett részre oszlik. Schubert — a rövid bevezetőn túl — ez utóbbi részben tárgyalja a kutatási metódussal kapcsolatos nézeteit, foglalja össze a témához kapcsolódó legfontosabb szakirodalom tanulságait, és mutatja be összefoglaló szándékkal a különböző korok Nero-képének legfontosabb vonásait, s így többé-kevésbé egységesen is bemutatja mindazt, amit a kronológiai részben bőven, de a különböző alfejezetekben elszórtan fejt ki.

Noha a szerző végkövetkeztetéseivel, az általa megrajzolt Nero-képpel nagyjából egyetérthetünk, az igazi problémát a részletek és a végső eredményekhez vezető út buktatói rejtik, ezért a könyv minden olvasójának ajánlható az óvatosság, amikor Schubert gondolatmenetének elfogadására hajlik.

A kronológiai rész három kisebb egységre oszlik. Az első a kortárs irodalom, vagyis a Kr. u. 54–68 közötti időszak költészetének Nero-képét tárgyalja, amikor a császár még élt; a következő részt azoknak a műveknek a vizsgálata alkotja, amelyek a Flaviusok idején születtek, s amelyek szerzői vagy megélték Nero uralmát, vagy többé-kevésbé első kézből származó információkkal rendelkeztek róla; a harmadik pedig azokat a műveket elemzi, amelyek alkotói már elsősorban írott források alapján alakították ki a maguk Nero-portréját. Nyilvánvaló, hogy a legtöbb problémát annak értékelése jelenti, hogy miként ábrázolta a kortárs irodalom Nerót. S mivel ebben az esetben még a legapróbb tényező is — a megírás, a publikálás ideje vagy a szerző társadalmi helyzete és politikai kapcsolatai stb. — perdöntő fontosságú lehet, megalapozott megállapításokat csak minden részlet alapos vizsgálata után szabad tenni. A szerző tökéletesen tudatában volt ennek, ezért valóban impozáns alapossággal feszül a kortárs művek vizsgálatának, s alighanem e körülmények miatt tulajdonítható, hogy a cím ígéretétől eltérőleg prózai művek Nero-képét is vizsgálat tárgyává teszi.

Részletesen tárgyalja többek közt Seneca Nero-képét előbb az *Apocolocyntosis*, majd a *De clementia*, s végül a tragédiák és az erkölcsi levelek alapján, valamint Calpurnius Siculusnak, Persiusnak, Lucanusnak, Petroniusnak és más, kevésbé jelentős szerzőnek a császárportréját. Itt már akad több olyan pontja is az okfejtésnek, amely megkérdőjelezhető: komolyan kell-e vennünk Seneca szatírájának szavait? Van-e értelme vitatható módon megváltoztatni a calpurniusi eklogák datálását? Petronius valóban egy Nero-majmoló újjagdagot kívánt kigúnyolni Trimalchio alakjában, s nem a császárt? Stb.

Leginkább megbízható az a fejezet, amelyben a szerző a négy császár évének és a Flavius-dinasztia uralkodásának idején született műveket (az *Octavia*-tól az idősebb Pliniusig) elemzi. Ennek oka az, hogy e szerzők még elsősorban személyes benyomások alapján rajzolták meg a maguk Nero-portréját, s csupán a flaviusi politikai ideológia hatásával kell számolni, Nero későbbi megítélését jelentősen befolyásoló irodalmi alkotásokkal (itt elsősorban a történetírással) nem. Ezzel szemben a későbbi korokban élő Nero-kép már elképzelhetetlen Tacitus, Suetonius, Cassius Dio vagy az akkor még talán olvasott Fabius Rusticus, Cluvius Rufus és az id. Plinius történeti műve nélkül. Ezeknek a szerzőknek sajnos igen kevés figyelmet szentel Schubert, ami magyarázható ugyan azzal, hogy kizárólag a költészetre koncentrált, de e hiányosság mutatja alapvetése vitatható voltát. Egy-egy történelmi személynek a kortársak vagy az utókor szemében való megítélése nem rajzolható meg pusztán a költészet alapján. Az előbb pozitív, majd egyöntetűen negatív Nero-kép kialakulásában óriási szerepet játszott a császár ideológiáját hirdető képzőművészet éppúgy, mint később a szenatori történetírás vagy a keresztény hagyomány. Ahhoz, hogy valóban hű képet alkothassunk a Nero-portré változásairól, nem lett volna szabad megelégedni azokról a művészeti ágakról sem, amelyek legtöbbször ihlető anyagként szolgáltak az írók, költők számára.

Összegezve: szerencsésebb lett volna, ha a szerző kevesebbet kívánt volna markolni, s nem igyekezett volna kutatásait pusztán a költészetre korlátozni, mert ebben az esetben jóval megbízhatóbb képet rajzolt volna Nero sokrétű megítéléséről. A munkához fűzhető számos kritikai észrevétel ellenére Schubert műve aligha fog a tudomány sülyesztőjébe kerülni, hiszen számos olyan megállapítása és új feltételezése van, amelyet bizonyára még sokan vitatnak.

A könyvet mégis érdemes munkának tartjuk: bővelkedik gondolatébresztő részletekben, alapos szövegértelmezésekben, és végkövetkeztetése nagyban és egészben elfogadhatók.

TAKÁCS LÁSZLÓ

HAUSMANINGER, H.—SELB, W.: RÖMISCHES PRIVATRECHT*

A 2001-ben kilencedik, teljesen átdolgozott kiadásban megjelent római jogi tankönyv szerzői, Herbert Hausmaninger és Walter Selb bécsi professzorok — Walter Selb 1994-ben elhunyt — a munka előszavában rámutatnak az absztrakt jogszabályok mögött meghúzódó konkrét kazuisztika nagy jelentőségére. Feladatuknak tekintik azt, hogy a konkrét casusra vonatkozó jogi kérdéseket a megfelelő jogpolitikai perspektívában szemléltessék. Emellett a szerzők igen gyakran utalnak a római jogi megoldásoknak a modern joggal való párhuzamaira. Ebből is következik az, hogy egy alapjaiban véve úttörő jellegű munkáról van szó, amely az új, a Bécsi Egyetem 1999. június 16-án elfogadott jogi tantervi reformjára van tekintettel. A római jog, állapítják meg joggal a szerzők, nem valamiféle „antiquarisches Studium”, hanem a modern joggal szerves kapcsolatban lévő tárgy. Említést érdemel, hogy a tankönyv új kiadásának előkészítésében komoly szerepet vállalt Richard Gamauf bécsi romanista is.

A tankönyv szerkezeti tagolódása hagyományos annyiban, hogy a történeti részt a személyi- és családi jog követi, majd pedig a dologi jog, kötelmijog, öröklési jog és végül a perjog következik. Ez a struktúra nyilvánvalóan az *institutio*-rendszer követésén alapul. Egyfajta „*crux interpretum*” természetesen az, hogy didaktikai szempontból mennyire helyénvaló a „*De actionibus*” (Zivilprozessrecht) rész utolsóként történő tárgyalása. Hausmaninger professzor a szerzője a történeti résszel, a dologi joggal és az öröklési joggal foglalkozó fejezeteknek. Selb professzor — aki a tankönyv hetedik, 1994-ben megjelentetett kiadásától kezdve halála miatt már nem tudott az átdolgozásokban részt venni — szerzője a személyi és családi jog, a kötelmi jogi és a perjogi fejezeteknek.

A történeti részben először is a periodizáció kérdését veti fel Hausmaninger professzor. Rámutat arra, hogy a korszakbeosztás alapját az alkotmányjogi, a politológiai és a társadalom-gazdaságtörténeti szemlélet egyaránt alkothatja. Az alkotmánytörténeti részben kiemelt szerepet kap a principátus — elsődlegesen az Augustus nevéhez kapcsolódó alkotmányreform — ismertetése. Összegzően megállapíthatjuk, hogy áttekinthető képet kap erről a kérdéskörrel az olvasó. A „Jogi formák és jogi gondolkodás a XII táblás törvény korában” című fejezetben mindenekelőtt beható analízis tárgya több oldalról is ennek a „törvénytűnek” a keletkezése. A szerző még arra is felhívja a figyelmet, hogy a XII táblás törvény „utóélete”, utóhatása (*Nachwirken*) még a Kr. e. II. században is konkrét formában kimutatható. Ennek jele az, hogy Gaius hat kötetből álló kommentárt ír ehhez a törvénytűhöz. Igen jónak tartjuk a XII táblás törvény általános jellemzését. Ugyancsak plauzibilis a hellén és a római perrheterika sajátosságainak összevetése. Egyfajta diszkrépancia mutatkozik — állapítja meg Hausmaninger — a Kr. e. I. századtól kezdve Rómában a jogász szaktudomány és a peres ügyekben való jogi képviselő ellátása között. Jó példája ennek Aquilius Gallus, aki megtagadja azt, hogy mint jogász tény- és bizonyítási kérdésekkel — *ius in praxi* — foglalkozzon. A „*Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem*” igen szemléletes formában tükrözi ezt a sajátos magatartást. A jogtudomány ismertetése körében foglalkozik Hausmaninger a *ius controversum* kérdésével. Igen szemléletes példája ennek a iurisprudentiához kapcsolódó *ius controversum*nak a színlelt válással kapcsolatos, a D.24.1.64.-ben szereplő, több jogtudós-generáció által is elemzett tényállás. A szerző a iurisprudentia körében a római jog eme par excellence jelentőségű forrásának általános jellegű analízisét adja. Így foglalkozik a különböző jogtudósi responsumokban szereplő ún. *Entscheidungs-begründung*gal (*deductio ad absurdum, analogia, bona fides, boni mores, utilitas, bonum commune* stb.). Egyes jogtudósok előszeretettel hivatkoznak responsumaikban bizonyos érvekre. Iulianus például hajlik afelé, hogy lehetőség szerint az analógiára hivatkozzon, míg Celsusnál igen jelentős szerepet kap az *argumentum ad absurdum*. A munka jellegével áll összefüggésben nézetünk szerint az, hogy Hausmaninger különös figyelmet fordít — még mindig a iurisprudentia körében — az ún. *Elementarliteraturra*. Ezen belül természetesen a gaiusi *Institutiók* szerkezetének elemzése igen részletes. A joganyag szisztematikus tagolása szempontjából a gaiusi *Institutiók* „*beachtliche schöpferische Leistung*” a szerző megállapítása

* Böhlau Studien-Bücher. Grundlagen des Studiums. Böhlau Verlag, Wien—Köln—Weimar, unter Mitarbeit von R. Gamauf, 9. völlig neubearb. Aufl. Wien, 2001. XIV + 407 p.

szerint. Utal arra is, hogy Pomponius Enchiridiumából — amely szintén a Kr. e. II. század derekán keletkezett — csak töredékek maradtak fenn. Ugyancsak Gaius korában keletkezett Florentinus Institutio-munkája (12 könyv). A késői klasszikusok közül Paulus és Ulpianus írtak Institutiókat (2-2 könyv terjedelemben, illetve tagolásban), továbbá Callistratus (3 könyv terjedelemben) és Marcianus (16 könyv terjedelemben).

Külön fejezetben foglalkozik a szerző a posztklasszikus jogfejlődésben mutatkozó vulgarizmussal és klasszicizmussal, amelyet a iustinianusi kodifikáció ismertetése követ. Foglalkozik a kompiláció kifejezés jelentésével. A római jog továbbélésének kérdését a „Római jogtól az európai jogtudományig” című fejezet tárgyalja. Viszonylag részletesen elemzi a Glossa Ordinaria-t. Megállapítja, hogy a 96 940 glossza döntő többsége, 62 577 a Digesta-hoz kapcsolódik. Ez az alfejezet azonban viszonylag kis terjedelmű. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy önálló diszciplína, a magyar jogi felsőoktatásban sajnos „polgárjogot” eddig még nem nyert ún. „Privatrechtsgeschichte der Neuzeit” foglalkozik részletekbe menően — s nem pedig csupán az általános áttekintés szintjén — a római jog európai sorsával.

A személyi és családi jogi rész felépítése lényegében véve hagyományos sémát követ. Igen szemléletesnek tartjuk azt, hogy a szerző helyenként — például a jogképesség kapcsán — konkrét formában is utal a modern jog megoldására — értelemszerűen az ABGB egyes paragrafusai jönnek figyelembe. A rabszolgaság intézménye igen differenciált analízis tárgya, ami jelentős mértékben megkönnyíti az ezzel az intézménnyel kapcsolatos információk elsajátítását. A jogi személy kérdését tárgyaló, igen jól áttekinthető fejezetben Walter Selb a *lex collegii Lanuvini*-t ismerteti a szemléltetés kedvéért.

A dologi rész első fejezetében Hausmaninger a dologosztályozással foglalkozik, itt tárgyalva a gyümölcs egyes fajtáit is. A következő fejezetben a birtok ismertetése szerepel. Részletes elemzés tárgya a hatalom alattiak által történő birtokszerzés, aminél célszerű lett volna arra utalni, hogy itt dogmatikailag a közvetlen képviselőt érvényesüléséről van szó. A tulajdonjogi fejezetben a szerző alapvetően a quirítár és a bonitár tulajdon formái között tesz megkülönböztetést. A tulajdonszerzési módok körében a szerző a derivatív és az eredeti *modus acquirendi* szerint különböztet, tehát nem a *ius civile* és a *ius gentium* szerinti differenciálás az elválasztás alapja. Ilyen módon a *mancipatio* és az *in iure cessio* mellett található a traditio. A tulajdonvédelem körében Hausmaninger az ősi jog viszonylatában a relatív tulajdoni koncepció híve. Hausmaninger a római tulajdont az Osztrák Polgári Törvénykönyv (ABGB) és a Német Polgári Törvénykönyv (BGB) tulajdonnal foglalkozó paragrafusaiban [§ 354, illetve § 903] szereplő definícióval is összeveti. A zálogjog intézménye is a dologi jogi részben szerepel, a *iura in re aliena* tárgyalását követő önálló fejezetben.

A kötelmi jogi részben Walter Selb mindenképp néhány alapvető jelentőségű fogalmat definiál (*Schuld* és *Haftung*, *Forderung* és *Klagemöglichkeit*, *Leistungsinhalt* és *Leistungszwang* stb.), amivel nagy mértékben megkönnyíti a kötelmi rész tanulhatóságát. A *naturalis obligatio* kapcsán hangsúlyozza, hogy ez a terminus technicus ún. *Verlegenheitsbezeichnung*. Az irodalomban egyébként sokat vitatott *Senatusconsultum Macedonianum* a *mutuum* körében szerepel a hagyományos felfogás értelmében. Nézetünk szerint célszerű lett volna utalni a kérdéses *senatusconsultummal* kapcsolatos irodalmi disszensusra. A konszenzuálszerződések tárgyalása körében a szerző — didaktikailag nagyon helyesen — külön fejezetben foglalkozik a *consensus* kérdésével, melynél a paradigmát az adásvételi szerződés képezi. A kötelmi jog általános része — a bevezető részben ismertetett néhány alapfogalmat leszámítva — követi a különös részt, ami kétségtelenül igen sajátos tárgyalási mód. Így az ügyleti képviselő is — együtt az *adiecticiae qualitäts actiones*-szel ebben a második részben található. A szerző a járulékos kereseteket — beleértve a hagyományosan ebbe a körbe sorolt *actio tributaria*-t is — megfelelő részletességgel elemzi. Utal Selb a „Ruhmesblatt Papinians”-ra, az *actio quasi institoria*-ra (*actio ad exemplum institoriae*) is, rámutatva ennek a keresetnek kiemelkedő jelentőségére.

Az öröklési jogi részben is elsőként az alapfogalmak szerepelnek, amelyet a törvényes öröklés rendjének korszakok szerint tagolódo ismertetése követ. A végrendeleti öröklés körében Herbert Hausmaninger az egyes végrendeleti formákat ismerteti mindenképp, ezeken belül is különös részletességgel a *testamentum per aes et libram*-ot. A *familiae emptor* kapcsán utal a modern jogban ismert végrendeleti végrehajtóval való párhuzamra (ABGB § 816). Önálló fejezet tárgyalja a végrendelet értelmezésének

gyakran igen komplikált problémakörét. Itt a bevezető részben szerepel a híres Paulustól származó regula: „*Cum in verbis nulla ambiguitas est, non debet admitti voluntatis quaestio*” (D.32.25.1.). Részletesen tárgyalja a szerző a nyugvó hagyaték intézményét, aminek magyarázata nyilvánvalóan abban rejlik, hogy a *hereditas iacens*-t az ABGB is ismeri. Ennek kapcsán utal a római jogtudósok különböző megoldási kísérleteire. Így a köztársaságkori jogtudósok a nyugvó hagyatékot a *res nullius*-nak tekintik. Cassius ezzel szemben a hagyaték megszerzését az örökös részéről ki akarja terjeszteni — visszaható hatállyal — a halál időpontjára. A klasszikus kori jogtudósok nézete szerint a *hereditas iacens* egy időlegesen alannyal nem rendelkező vagyon, tehát vagyon *sine domino*, de nem *extra dominium*. Az öröklési jogi rész a legatumok és a fideicommissumok ismertetésével zárul.

A tankönyv utolsó részében foglalkozik Walter Selb a perjoggal, utalva mindenekelőtt a történeti megközelítés nehézségeire, ami döntően a források töredékes voltára vezethető vissza. A legis actiók körében külön alfejezetben kerül ismertetésre a legis actio sacramento-nál szereplő értékelési eljárás. A formuláris eljárást tárgyalva kiemeli — a végrehajtás kapcsán — az actio iudicati jelentőségét. A *cognitio extra ordinem* nézetünk szerint túl sommás formában szerepel. Ennek oka azonban valószínűleg az, hogy a középkori ítélkezés eme római előképe egy másik diszciplína keretében kerül részletesen ismertetésre.

Hausmaninger és Selb immár klasszikusnak számító, kilenc kiadást megért munkája minden vonatkozásban korszerű, nemzetközi viszonylatban is igen színvonalas mű, amely joggal tarthat számot a hazai jogi romanisták és civilisták érdeklődésére. Külön értéke a tankönyvnek, hogy szerzői foglalkoznak egy, a római jogra (is) épülő európai polgári törvénykönyv (Europäisches Zivilgesetzbuch) létrehozásának lehetőségével, sőt szükségességével.

HAMZA GÁBOR
tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE